

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DİYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ
AYLIK DERGİ

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Etilen İdare Eden Sorumlu Müdür

MEHMET KERVANCI

Dini Hizmetler ve
Din Görevlilerini Olgunlaştırma
Dairesi Başkanı

Ayyıldız Matbaası A.Ş.
17 75 92 - 17 25 24 - Ankara

Mizanpaj
Grafik Stüdyo S 17 00 26 - Ankara

KASIM - ARALIK 1975

CİLT: XIV — SAYI: 6

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ARTIK O OĞUL,
İBRAHİM'İN YANINDA
KOŞMAK ÇAĞINA
ERİŞİNCE BABASI;
OĞULCAĞIZIM, DEDİ:
BEN SENİ RÜYAMDA
BOĞAZLIYORUM,
GÖRÜYORUM
BAK ARTIK NE
DÜŞÜNÜRSÜN. OĞUL
DEDİ: BABACIĞIM,
SANA EMREDİLEN
NE İSE ONU YAP.
İNŞAALLAH BENİ
SABREDENLERDEN
BULACAKSIN.

(es-Saffaat: 102)

"GÖKLERİ VE YERİ GEREĞİNCE YARATMIŞTIR. ONLARIN EŞ KOŞUKLARI ŞEYLERDEN YÜCEDİR. İNSANI NUTFEDEN YARATMIŞTIR. ÖYLEYKEN O NASIL DA AÇIKÇA KARŞI KOYMAKTADIR! HAYVANLARI DA YARATMIŞTIR. ONLARDA SİZİ ISITACAK ŞEYLER VE BİRÇOK FAYDALAR VARDIR. ONLARIN ETLERİNİ DE YERSİNİZ. ONLARI GETİRİRKEN DE, GÖNDERİRKEN DE ZEVK ALIRSINIZ. KENDİ KENDİNİZE ZOR VARACAĞINIZ MEMLEKETLERE, YÜKLERİNİZİ TAŞIRLAR. DOĞRUSU RABBİNİZ ŞEFKATLİDİR, MERHAMETLİDİR. SİZİN İÇİN ATLARI, KATIRLARI VE MERKEBLERİ BİNEK VE SÜS HAYVANI OLARAK YARATMIŞTIR. BİLMEDİĞİNİZ DAHA NİCE ŞEYLERİ DE YARATIR. YOLUN DOĞRUSUNU GÖSTERMEK ALLÂH'A ÂİTTİR. YOLUN EĞRİ OLANI DA VARDIR. ALLAH DİLESEYDİ HEPİNİZİ DOĞRU YOLA İLETİRDİ. YUKARIDAN SİZE SU İNDİREN O'DUR. ONDAN İÇERSİNİZ; HAYVANLARI OTLATTIĞINIZ BİTKİLER DE ONUNLA BİTER. ALLAH ONUNLA SİZE EKİNLER, ZEYTİN VE HURMA AĞAÇLARI, ÜZÜMLER VE HER TÜRLÜ ÜRÜNÜ YETİŞTİRİR. DÜŞÜNEN KİMSELER İÇİN BUNDA DERS VARDIR. GECEYİ, GÜNDÜZÜ, GÜNEŞİ, AYI SİZİN İSTİFADENİZE VERMİŞTİR. YILDIZLAR DA ONUN BUYRUĞUNA BOYUN EĞMİŞTİR. BUNLARDA AKLEDEN KİMSELER İÇİN DERSLER VAR-

İSLÂMA GÖRE VARLIK İNSAN VE KÂİNAT (*)

Yazan:

Prof. Dr. Muhammed el-Mubârek

Terceme:

Avni İlhan

DIR. YERYÜZÜNDE RENGÂRENK ŞEYLERİ DE SİZİN İÇİN YARATMIŞTIR. BUNDA, ÖĞÜT ALAN KİMSELER İÇİN İBRET VARDIR. TÂZE ET YEMENİZ, TAKINDIĞINIZ SÜSLERİ EDİNMENİZ VE ALLÂH'IN BOL NİMETİNDEN FAYDALANMANIZ İÇİN DENİZE —Kİ GEMİLERİN ONU YARA YARA GİTTİĞİNİ GÖRÜRSÜN— BOYUN EĞDİREN DE O'DUR. ARTIK BELKİ ŞÜKREDERSİNİZ. YERYÜZÜNDE SARSILMAYASINIZ DİYE, SÂBİT DAĞLAR, NEHİRLER VE BELKİ YOLUNUZU BULURSUNUZ DİYE YOLLAR VE İŞÂRETLE MEYDANA GETİRMİŞTİR. ONLAR YILDIZLARLA DA YOLLARINI BULURLAR.

DIYANET
DERGİSİ
SAYI: 6

KASIM
ARALIK
1975

(*) Bu makale; Muhammed el-Mubârek'in 19-20 Nisan 1975 târihinde Ege Üniversitesi'nde vermiş olduğu konferans metninden terceme edilmiştir.

İslâm, varlık ve hayat hakkındaki umûmî ve şümullü görüşüyle; kâinat, insan ve nihayet Allah hakkındaki bakış açısıyla ayırtdedir. Bu görüş, birinci plânda inanç esaslarını içine alır. Bundan hayâtın her safhasına âit görüşleri dallanır, budaklanır. Ahlâk, hukuk vs. gibi alanlardaki İslâm'ın görüşünün aslını, O'nun inanç manzûmesinden ayrı düşünemeyiz. Teferruata dair hükümlerin anlaşılmasının yolu da buradan geçer.

İslâm'ın söz konusu bu görüşünün, yâni varlığa, kâinata, insana ve Allâh'a bakışının ortaya çıkartılacağı kaynaklar Kur'an ve Sünnet'tir. Ancak bu sâyede biz, diğer din, mezhep ve felsefelerden İslâm'ın farklı, ayırtdedici vasıflarını kavramış oluruz. Aynı kaynaklardan faydalanmak sûretiyle O'nunla "Yeni Batı Medeniyeti" arasındaki ihtilâfları ve birleştikleri noktaları öğreniriz. Yine aynı yoldan yürümek sûretiyle İslâm'ın Batı Medeniyetinin çeşitli teorileri, problemleri, yönelişleri ve anlayışları karşısındaki tutumunu biliriz. Meselâ: İlmî düşünce, iktisadî gelişme; ferd ve cemiyet problemleri, insanlık ve milliyet meseleleri ve buna benzer çözümleri zor diğer problemler karşısındaki tutumu gibi.

İslâm'ın varlığa âit görüşünü tesbit ederken ana hedef: Tesbit edilecek bu görüşün müşterek olmasıdır. Dünyadaki bütün müslümanların kabûl ettikleri, millî kültür ve toplum olarak yönlerini, hedeflerini, üzerine bina ettikleri müşterek bir anlayış olmalıdır. Aynı zamanda aklın değişmez prensiplerinden fıskıran, bu sûretle müslüman milletlerin birliğine sebep olan bir görüş olmalıdır bu. Nitekim bu vasıfları üzerinde taşıyan İsl-

lâm'ın görüşü —bahsimizin sonunda da anlaşılacağı üzere— Yeni Batı Medeniyetinin noksanı olan bir unsur da takdim edecektir. Batı Medeniyeti bu unsurun yokluğu sebebiyle bütün faydalı neticeleri ve kazancı ile birlikte, yok olmaya ve yıkılmaya maruz kalacaktır.

İSLÂM'IN TABİATA BAKIŞI

Kur'an insana hitab ederken, hareket noktası olarak bizzat insanı ve onu çevreleyen tabiatı; çeşitli parçalarını, olaylarını ve görünür kısımlarını seçmiştir. Bu kaideyi veya metodu bizzat Kur'an takrir etmiş ve şu âyetlerde özetlemiştir: "Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allâh'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?"¹ "Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyâda ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz..."²

İslâm'ın tabiat hakkındaki görüşünün tafsilâtına incek olursak, işe Kur'an'dan alınmış bir tâbirle girişmemiz daha münâsip olur. Bu tâbir, "Görünen Âlem = Tabiat"tır. İslâm bu görüşünü kâinat ötesi veya görünen âlem ötesi bir görüşle tamamlar. Bu da "Gayb Âlemi" dir. Bu iki görüşten veya âlemden hareketle her iki âlemi de kuşatan, her ikisini de kontrolü altına alan Allâh'a dâvetimize ulaşılır.

TABIAT

Bu konu ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken:

1 — Birinci nokta, dikkatli bakışları tekrar tekrar üzerine çekmek için Kur'an'ın tabiatın görünen kısımlarını ve olayları zikretmek husûsundaki ısrarıdır. Kur'an'da dönülüp dolaşılıp birçok defa gök, yer, güneş, ay, yıldızlar, nehirler, dağlar, su,

yağmur, rüzgârlar, bulutlar, ekin, bitki, ağaç, meyvalar, ürünler, bahçeler, hayvanlar, canlılar ve diğer sınıftaki hayvanlar zikredilir durur. Kâinatı tetkike böylesine ısrarlı, benzeri bir dâvet yoktur. Akıl yürütmeyi yanlış yollardan koruyarak kâinatın görünür kısımlarını, çeşitli yönlerini ve olaylarını tekrar tekrar arzedeşe bir başka emsâl göstermek de mümkün değildir.

Diğer taraftan: Kur'an'ın kâinat hakkında bize takdim ettiği görüş, şümullü, geniş ve kuşatıcıdır. Sadece bir türe veya yöne âit değildir. Bu türleri veya parçaları, her yönü içine alır. Yeryüzündeki her şey ve onun dışındaki gök veya gökler denilen yıldızlar veya burclar ve bu zümreden olarak güneş, ay ve onlarla ilgili dönüşler gibi olaylar, onların yörüngeleri, evet, bütün bunların hepsini okuyucu Kur'an'da bulur: "... Her biri bir yörüngede yürürler."³ "Hayır; yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki —bunun ne büyük bir yemin olduğunu bir bilseniz."⁴ Yine aynı şekilde deniz ve denizin içindekiler; karası ve nehirleriyle, dağları ve çeşitli bitkileriyle, hayvanlarıyla, madenleriyle yer, orada olan rüzgârlar, bulutlar, yağmür suyu, kaynak suyu ve seller, yıldırım ve şimşek, ışıklar ve çeşitli renkler, birbirine benzeyen ve benzemeyen meyveler, taneler ve tohumlar, Kur'an'da zikredilip durmaktadır.

Tabiatla ilgili Kur'an'da geçen âyetleri toplasak gerçekten bu, büyük bir yekûn tutar. Halbuki bilinen diğer dîni kitaplarda benzer âyetler son derece azdır. Diğer taraftan Kur'an âyetlerindeki kapsayıcılık ve şümül öbürlerinde görülmez. Meselâ Nahl Sûresinin baş ta-

rafına baktığımızda birbirini takip eden âyetlerde bu şümullü manzarayı çok rahat görürüz. Bitkiler, hayvanlar, felekler âlemi ve insanı içine alan bir manzaradır bu: "Gökleri ve yeri gereğince yaratmıştır. Onların eş koştukları şeylerden yücedir. İnsanı nutfeden yaratmıştır. Öyleyken o nasıl da açıkça karşı koymaktadır! Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerini de yersiniz. Onları getirirken de, gönderirken de zevk alırsınız. Kendi kendinize zor varacağınız memleketlere, yüklerinizi taşırlar. Doğrusu Rabbiniz şefkatlidir, merhametlidir. Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır. Yolun doğrusunu göstermek Allâh'a âittir. Yolun eğri olanı da vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi. Yukarıdan size su indiren O'dur. Ondandır içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzüm ve her türlü ürünü yetiştirir. Düşünen kimseler için bunda ders vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O'nun buyruğuna boyun eğmiştir. Bunlarda akleden kimseler için dersler vardır. Yeryüzünde rengârenk şeyleri de sizin için yaratmıştır. Bunda, öğüt alan kimseler için ibret vardır. Tâze et yemeniz, takındığınız süsleri edinmeniz ve Allâh'ın bol nîmetinden faydalanmanız için denize —ki gemilerin onu yara yara gittiğini görürsün— boyun eğdiren de O'dur. Artık belki şükredersiniz. Yeryüzünde sarsılmayasınız diye, sâbit dağlar, nehirler ve belki

yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar."⁵

Yine Kur'an'da kâinatla ilgili görülen misâllerden olmak üzere İbrâhim Sûresinde vârit olanlar da gösterilebilir: "Gökleri ve yeri yaratan, yukardan indirdiği su ile size rızık olarak ürünler yetiştiren, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörungelelerinde yürüyen ay ve güneşi, gece ile gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır."⁶

Bu konuda Kur'an âyetlerinden misâller gerçekten çoktur.

2 — Göz önünde bulundurmamız gereken ikinci nokta: Kur'an'ın kâinatı tanıtırken hareket esasını bildirmesidir. Kur'an-ı Kerim'de görünen kısımları arzedilen tabiat, hareket halindedir. Kur'an tabii olayları sadece cüz'ler, türler ve hareket-siz görüntüler halinde arzetmez. Meselâ güneş ve ay'ı anlatırken onları hareketleri ile ortaya koyar: "... Belirli bir süre içinde hareket eden güneş ve ay'ı buyruk altına almıştır..."⁷ "... Belli yörungelelerinde yürüyen ay ve güneşi... sizin buyruğunuza veren Allah'tır."⁸ "Güneş de yörungesinde yürüyüp gitmektedir. Bu, güçlü ve bilgin olan Allâh'ın kanunudur. Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tâyin etmişizdir. Aya erişmek güneşe düşmez, gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörungede yürürler."⁹

Yer bilindiği üzere buharlaşma ve aşınma sebebiyle devamlı

bir eksilme halindedir. Gökyüzü ve gökyüzünde bulunan yıldızlar da genişleme halindedir: "Görmüyorlar mı ki, Biz yeryüzünü etrafından gitgide eksiltmekteyiz."¹⁰ "Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz Biz genişletiyoruz."¹¹

Bitkilerin büyümesi de devamlı bir hareketin neticesidir: "Yeryüzünü görürsün ki kupkurdur; fakat Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarıyor, her güzel bitkiden çift çift yetiştirir."¹²

Şu âyet de kâinattaki hareket halindeki manzarayı göz önüne seren bir başka misâldir: "Allâh'ın gökten bir su indirip, onu yerdeki kaynaklara yerleştiren, sonra onunla çeşitli renklerde ekinler yetiştiren olduğunu görmez misin? Sonra onları kurutur —ki sen de onları sarı görürsün— sonra da çer-çöpe çevirir. Şüphesiz bunlarda, akıl sâhipleri için öğüt vardır."¹³

Aynı şekilde, insan da yaratılışı sırasında devamlı bir hareket içinde bir merhaleden diğerine intikal eder: "Andolsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfeye hâlinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çığnemlik et yaptık, bir çığnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratık yaptık. Yaratılanların en güzeli olan Allah ne uludur!"¹⁴ "Ne oluyorsunuz ki Allâh'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz? Oysa sizi merhalelerden geçirerek O yaratmıştır."¹⁵ "... Sizi annelerinizin karınlarında üç türlü

İSLÂM'A
GÖRE
VARLIK;
İNSAN
VE
KÂİNAT

DİYANET
DERGİSİ
SAYI: 6

KASIM
ARALIK
1975

375

(5) en-Nahl: 3-16.

(6) İbrahim: 32, 33.

(7) el-Fatır: 13.

(8) İbrahim: 33.

(9) Yâsin: 38-40.

(10) er-Ra'd: 41.

(11) el-Fâtır: 47

(12) el-Hâc: 5.

(13) ez-Zümer: 21.

(14) el-Mü'minûn: 12-14.

(15) en-Nur: 13-14.

karanlık içinde, yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır."¹⁶

Kur'an-ı Kerim tabiat olaylarından pek çoğunu zikreder. Rüzgârların hareketleri, bulutların yürüyüşü, birikimi ve onlardan suyun inmesi, neticede yer altında kaynakların meydana gelişi; bitkilerin birbirini takip eden tekâmülü içinde gelişmeleri; gece ile gündüzün birbirini kovalamaları gibi. Kâinatta mevcut hareketi bize gösteren olaylar tabiat olaylarıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın bu olayları zikretmeye önem vermesi, üzerinde durulması gereken bir husustur.

3 — Kur'an'ın arzettiği üzere tabiatın özelliklerinden üçüncüsü de olaylar arasındaki bağıın son derece düzenli ve eksiksiz oluşudur. Âyetlerde Kur'an'ın tanıttığı tabiat olaylarındaki düzen ve birbiriyle olan ilginin sağlamlığı açıktır. Bunlardan bazıalarını zikrederim: "Bilmez misiniz ki, Allah bulutları sürer, sonra onları bir araya getirip üst üste yağar, sen de onların arasından yağmur yağdığını görürsün."¹⁷ Âyet-i kerîmede bulutun sevkî, sonra bir araya gelip birikişi, sonra ondan suyun inışı dikkat çekicidir. Yine bir başka âyette aynı konu şöyle anlatılır: "Rüzgârları gönderip bulutları yürüten, onları gökte dilediği gibi yayan ve kısım kısım yağın Allah'tır. Artık, sen de aralarından yağmurun çıktığını görürsün."¹⁸

Yukarıda geçen ve güneşin hareketini anlatan "Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir..."¹⁹ âyetinde "Tecrî" = "Yürüyüp gitmektedir" fiili, muzarî' olarak kullanılmıştır. Bu,

fiildeki devamlılığı ve sebatı göstermek için sevk edilmiştir. Diğer âyette de yine intizama işâret edilmektedir ki Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Her biri bir yörüngede yürürler."²⁰ Yani onlardan her birinin yörüngesi vardır. Çarpışma ve yörüngesinden sapma söz konusu değildir. Buna şu âyet-i kerîme de işâret etmektedir: "Hayır; yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki —bunun ne büyük bir yemin olduğunu bir bilseniz!"²¹ Allah yıldızların yörüngelerindeki ince düzene ve herhangi bir bozulmuşluğun olmayışına, yıldızların birbiriyle karşılaşmayışına yemin etmektedir. Bu son derece ince bir şekilde düzenlenmiş terkinin, ululuğuna işâret buyurmaktadır. Buna diğer bir âyetle de şöyle işâret buyurulmaktadır: "Rahmân'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın."²² Yani bu hususta hiçbir karışıklık ve düzensizlik yoktur; aksine tam bir düzen ve âhenk vardır.

4 — Kur'an-ı Kerim'in olayları tanıttığı üslûbu da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Olayların tâyin edilmiş ölçüleri ve belli sayı esasına göre, bir hesaba göre, cereyan etmekte olduklarını anlatması; onların hesap edilmiş ince bir ölçüye göre oluştuğunu bildirmesi Kur'an'ın özelliklerindedir. İşte aşağıda meâlleri sunulan âyetler kemmiyet fikrini ortaya koyan örneklerdir:

"Gökten suyu ölçülü indirdik de, onu yerde durdurduk."²³ "Gece ve gündüzü Allah ölçer..."²⁴ "Şüphesiz Biz, her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır."²⁵ "... Her şeyi yaratıp bir ölçüye

(16) ez Zümer: 6.
(17) en-Nur: 43.
(18) er-Rum: 48.
(19) Yâsin: 38.
(20) Yâsin: 40.

(21) el-Vakıa: 75.
(22) el-Mülk: 3.
(23) el-Mü'minûn: 18.
(24) el-Müezzemmil: 20.
(25) el-Kâmer: 49.

göre düzenleyen..."²⁶ "O'nun katında her şey bir ölçüye göredir."²⁷ "...Allah her şey için bir ölçü var etmiştir."²⁸ "...Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz."²⁹ "Ama O, dilediğini bir ölçüye göre indirir."³⁰ Bu âyetlerin çoğunu müfessir İbn Kesîr yukarıda arzedilen mânâda tefsir etmiştir. Buna göre ölçü diye mânâlandırığımız âyetlerde geçen "k a d e r" Allah Teâlâ'nın yaratılmışlarla ilgili olayları takdiridir. Yâni onların yaratılışları, hayatları ve işlerinin takdir edilmiş bir hesaba ve hesap edilmiş bir kemiyet ölçüsüne uygun olarak tâyin edilmiş olmasına denir. Bundan sonra da Allâhu Teâlâ'nın hesabına ve takdirine uygun olarak bu işin infaz edilmesi gelir ki ona da k a z a denir.

Ölçü, hesap, istatistikî bilgi ve sayıların bu kabilden zikri Kur'an'da pek çok geçmektedir. Aşağıdaki âyetler bunlardan birkaçıdır:

"...Orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik."³¹ "...O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı vakit ölçüsü kılandır..."³² "Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü —Rabbimizin bol nîmetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için— aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık."³³ "...Her şeyi apaçık bir kitabda saymışızdır."³⁴ "Biz de her şeyi yazıp saymışızdır."³⁵ "...Onların yaptıklarını ilmiyle kuşatır ve her şeyi bir bir sayar."³⁶ "...Küçük

büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış! derler."³⁷

Bu bilgilerden sonra Kur'an'ın, Allâh'ın yaratıkları için tâyin ettiği şaşmaz, değişmez kanunları olduğunu açıklamasında şaşılacak bir taraf yoktur: "Sen Allâh'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. Sen Allâh'ın kanununda bir başkalaşma da bulamazsın."³⁸ Bu âyetlerdeki mânâ ile Allâhu Teâlâ'nın şu sözünün mânâsı tam bir uygunluk arz etmektedir: "Rahmân'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın."³⁹

Kur'an-ı Kerîm'den sunduğumuz bu âyetler; bunlardan çıkan fikirler, mânâlar, Allah Teâlâ'nın kâinat için tesbit ettiği değişmez kanunları olduğunu açıklıkla bize öğretmektedir. Bu kanunların ortaya çıkartılıp bulunması, artık insanın vazifesidir, işidir. Evet, yaratılmışlar hakkında kafa yorması, âyetleri düşünmesi Allah tarafından kendisine emredilen insan, bulacaktır bu kanunları. Buna muktedirdir de. Bu kanunlar Batılıların "Tabiat Kanunları" dedikleri gerçeklerdir. Biz onları, İslâmî bir deyişle, Allâh'ın "Tabîî Kanunları" diye isimlendirmeyi daha uygun görüyoruz.

Kur'an, kâinattaki kanunlar hakkında düşünen kafaları, bunların keşfedilmesine sevk ediyor. Onların dikkatini çekiyor. Eşya arasındaki benzerliklere ve benzerlik olmayan durumlara dikkat çekişi, "Çardaklı ve çardaksız bağları inşâ eden Allah'tır. Tadları çeşitli ekin ve hurmaları, zeytin ve narı —birbirine benzer ve benzemez şekilde— ya-

(26) el-Furkan: 2.
(27) er-Ra'd: 8.
(28) et-Talâk: 3.
(29) el-Hicr: 21.
(30) eş-Şura: 27.
(31) el-Hicr: 19.
(32) el-Enam: 96.

(33) el-İsra: 12.
(34) Yâsin: 12.
(35) en-Nebe: 20.
(36) el-Cin: 28.
(37) el-Kehf: 49.
(38) el-Fatır: 38.
(39) el-Mülk: 8.

ratın O'dur..."⁴⁰ gibi âyetler de çoktur.

Bilindiği gibi insanı tasnif fikrine götüren şey, benzerliklerin açık oluşudur. Buna uygun olarak, şu âyetlerde olduğu gibi, Kur'an, yaratıkların tasnifine de dikkat çekmektedir: '-Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer topluluktur...'"⁴¹ "Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır..."⁴² Bu sınıfların ortak yanları üremelerindeki yolun birliğidir. Sınıflandırma metodunun esası da, sürüngenlerin, dört ayaklılar, iki ayağı üzerinde yürüyenler türünün —ki buna insan da girmektedir— yürüyüş tarzıdır. Kanunların ortaya çıkartılmasında önemli ve faydalı görüntülerden biri de renklerdir. Kur'an'da tam dokuz defa zikredilmiştir bu husus. Şu âyet onlardan biridir: "Yeryüzünde rengârenk şeyleri de sizin için yaratmıştır..."⁴³ Beşer veya diğer yaratıkların renk renk oluşunun zikredilip durması, âlimlerin dikkatli bakışlarının ve düşüncelerinin bu noktaya yönelmesini sağlamak içindir. Nitekim bu konu ile ilgili bâzı âyetler âlimlere işaret ederek son bulmaktadır. Âyetlerde geçen âlimler deyimi ile her türlü ilimle uğraşanlar kastedilmektedir. Şu âyetler bu hususun açık delilleridir: "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması O'nun varlığının belgelerindendir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır..."⁴⁴ "Allâh'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Biz onunla türlü türlü renkte ürün-

ler yetiştirmiş; dağlarda da beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renkte yollar varetmişizdir. İnsanlar, yerde yürüyenler ve davarlar da böyle türlü türlü renktedirler. Allâh'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak bilgindirler..."⁴⁵

5 — Kur'an-ı Kerim'in tabiatı veya kâinatı tanıtışı ve olaylarını anlatışındaki özelliklerinden birisi de, hurâfe ve uydurmalarından uzak oluşudur. Olaylar arasındaki irtibatı, mukaddimelerle neticeler arasında; sebeplerle müsebbipler arasında sağlam bir şekilde vaz'etmiştir. Bu hususta olayların veya sebeplerin aralarındaki irtibatı araştırmaya yönelen ilmi düşünceye geniş bir alan hazırlamıştır.

Allâh-u Teâlâ'nın "Allâh'ın gökten indirdiği su ile yerin yemyeşil olduğunu görmez misin?..."⁴⁶ buyruğunda olduğu gibi Kur'an, tabiat olaylarının tahlilinde hurâfe ve uydurmalarından uzak; tabii olayların bâzılarını diğerleri ile irtibatlı gören bir yol takip etmiştir. Tabii olarak Peygamber (s.a.s.) de aynı yoldan yürümüştür. Çünkü O, Kur'an'ı bildirmek ve açıklamakla vazifelidir: "... Sana da, insanlara gönderileni açıklıyasın diye Kur'an'ı indirdik..."⁴⁷ Hz. Peygamber de hurâfelere, sihre, uydurma ve kehânete, bunların Allah Teâlâ'nın irşad ettiği kevnî sebeplere bedel olarak kullanılmasına karşı çıkmış ve İslâm dışı bu tür anlayışlarla savaşmıştır. İşte bu konudaki hadîslerden bâzıları: "Kim bir münecime (kâhine) gelir ve ondan bir şey sorar da onun söylediğini tasdik ederse, kırk gün namazı kabûl olunmaz." "Kim sihir yaparsa müşrik olmuştur.",

(40) el-Enâm: 141.

(41) el-Enâm: 38.

(42) en-Nur: 45.

(43) en-Nahl: 13.

(44) er-Rum: 22.

(45) el-Fâtır: 27, 28.

(46) el-Hac: 63.

(47) en-Nahl: 44.

"Şüphesiz üfürükçülükte, çocuklardan şerri defetmek için (kaplumbağa kabuğu vs. gibi) bir şey asmakta, sıcaklık yaptırmakta müşriklik şüphesi vardır." Yine Hz. Peygamber uğursuz saymayı ve uğursuzluğa inanmayı yasaklamıştır. Bu husustaki sözlerinden bazıları şunlardır: **"Uğursuz saymak şirkettir.", "Uğursuzluğa inanan kimse bizden olmaz. Ancak tevekkül etmesi sûretiyle Allah o kimsenin bu inancını defederse müstesna."** Yâni bizden hiç kimse yoktur ki gönlünce, bir işte uğursuzluk görmemiş olsun. Fakat bu düşüncenin atılması gerekir. Yine buyurdular ki: **"Hayır ve şer için kuş uçurtmak, uğursuzluğa inanmak, geleceği bilmek için çakıl taşları, arpa, bakla vs. atmak şeytan işindedir. Allah'tan başkasına tapanların işidir."**

Bu yasaklamanın da ötesinde Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) insanların bu türlü hurâfî îzah tarzına yöneldiklerini gördükleri zaman kızıyorlardı. Bu cümleden olarak; O'nun sağlığında bir gün güneş tutulmuştu. O gün aynı zamanda O'nun oğlu İbrâhîm'in vefat ettiği gündü. İnsanlar; **"Güneşin tutulması O'nun oğlunun ölümündendir. Güneş bile kederlendi."** dediler, böyle zannettiler. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştı. Kızgın bir halde çıktılar. İnsanları Mescid'de toplayıp şöyle buyurdular: **"Güneş ve ay ne bir şahsın ölümünden, ne de yakamasından ötürü tutulmazlar. Fakat onlar Allâh'ın, kullarının ibret nazarına serdiği âyetlerinden iki âyet, iki delildir."**

Bir diğer olay, yukarıdakinden ayrı istikamette cereyan etmiştir ve Hz. Peygamber bu olayda da olağan sebeplere istinat eden pratik tecrübeyi te-

vid etmektedir. Bildirildiğine göre Peygamber (s.a.s.), hurma tozlaşması işiyle uğraşan bir topluluğa uğradı ve yanındakilere, **"Bunlar ne yapıyorlar?"** dedi. Kendisine, **"Erkek tozları alıp dişilerinin bulunduğu yere koyuyorlar, bu suretle döllenme oluyor"** denildi. Buyurdular ki: **"Ben bunun bir şey kazandıracığını zannetmiyorum."** O'nun bu sözü hurmalarda çalışanlara ulaştırılınca onlar ağaçlardan indiler ve bu işi terkettiler. Fakat o sene bu ağaçlarda hiç hurma olmadı. Bu durum Peygamber (s.a.s.)'e ulaştırılınca O şöyle buyurdu: **"O, nihayet benim zannımdan ibaretti. Eğer faydası varsa elbette yapınız. Çünkü ben de sizin gibi bir beşerim. Zannedişte de isabet etme yanında yanılma da olabilir. Fakat ben size Azîz ve Celîl olan Allah böyle böyle dedi dersem, hiçbir zaman yalan söylemem, Allah adına yalan beyanda bulunmam."** Aynı hadîsin bir başka rivâyetinde: **"Size dînî işlerinizden herhangi bir şey emredersem mutlak sûrette itâat edin, eğer dünyânıza âit işlerden bir iş emredersem ben bir beşerim (bunu unutmayınız)."**⁴⁸

Bu yol gösterici hadîs aslı ve neticesi itibariyle gerçekten büyüktür. İnsanları tabiat olayları karşısında kendi tecrübelerine ve tefekkürlerine teşvik etmekte, bu işlerdeki tefekkürün hataya veya doğruya götürebileceğini, düşünülenin doğru veya yanlış olabileceğini, tecrübenin tasdik veya tekzip edeceğini ortaya koymaktadır. Bu teşvik ve yöneltme şu hadîste de açıktır: **"Her derdin bir devası vardır. Binâenaleyh derdin devâsına denk geldiği zaman Azîz ve Celîl olan Allâh'ın izniyle o derd iyi olur."**⁴⁹

(48) Bu hadisi Müslim, Sahihinde, (Bab'u-Vücûb-ı İmtisâli Mâ Kalehu Şer'an...) da üç ayrı hadîs halinde zikretmiştir.

(49) Müslim, "Her derdin bir devası vardır" babı, 2204 Nolu Hâdis.

6 — Kurân'ın kâinatı veya tabiatı tanıtışının özelliklerinden bir diğeri de dâimâ düşünenler, akıl yürütenler, bilenler, anlayanlar, işitenler.. gibi sözlerle tefekküre delâlet eden uyarıların bulunuşudur. Böylece Kur'ân-ı Kerîm işitme, görme, akıl, düşünme gibi duyuları tabiatta veya kâinattaki gerçekleri ve kanunları bilmemizin, öğrenmemizin vesilesi olmaya yönelmektedir. Tabiat olaylarını ve tabiatdaki görüntüleri ve çeşitli nevilere yaratıkları ve tabiatta mevcut olanları vassıfeden âyetlerin çoğunluğunun ya başında veya sonunda tefekküre, akıl yürütmeye, görmeye, duymaya delâlet eden ifadeler vardır: "Kuru yerlere suyu gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yedikleri ekinleri çıkardığımızı görmezler mi?.."50 "İnsan; yiyeceğine bir baksın; doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada tâneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayrlar bitirmekteyiz."51 "Göklerde ve yerde neler var, bir bakın, de..."52 "Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allâh'ın yarattığı her şeyi ve ecellerinin yaklaşmış olması ihtimâlini düşünmüyorlar mı?.."53 "... Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler..."54 "Kendi kendilerine, Allâh'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, gerçek olarak ve belirli bir süre için yarattığını düşünmezler mi?.."55 "Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve her türlü ürünü yetiştirir. Düşünen kimseler için bunda ders vardır."56

(50) es-Secde: 27.
(51) el-Abese: 24-31.
(52) Yunus: 101.
(53) el-Ârâf: 185.
(54) Âli İmrân: 191

Âyetlerin sonlarında zikredilmi şolanlara misâller:

Konumuzun başında zikri geçen Nahl Sûresinde birçok âyet birbiri arkasında bitkiler ve yağmur zikredildikten sonra şöyle son bulmaktadır: "... Düşünen kimseler için bunda ders vardır." Güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüzün zikri geçtiği vakit de: "... Bunlarda, akleden kimseler için dersler vardır." diye son bulur. Yine Nahl Sûresinde arı ve balın tanıtılmasından, vassıfından sonra, "... Düşünen kimseler için bunda ders vardır." buyurulmaktadır. Ra'd Sûresinde hepsi topraktan ve sudan vücut bulmasına rağmen bitkilerin çeşitliliği, nevilerinin ve lezzetlerinin farklılığı anlatılırken şöyle buyrulur: "Yeryüzünde hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır."57

Diğer bir âyet doğrudan doğruya insana yöneltilerek onun kâinattan faydalanması ile ilgili, kâinatın onun faydasına âmâde kılındığı bildiriliyor. Allah tarafından onun için hazırlanılmıştır. Bu husus bildiriliyor ve aynı zamanda bu hazırlanılmış olan kâinattan faydalanma yollarını bilmenin yolunun da akıl olduğuna işâret ediliyor. Bu husus şu âyettedir: "Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için dersler vardır."58

7 — Diğer taraftan: Şüphesiz İslâm, gayb âlemini, tabiat ötesi âlemi yukarda arzedilen

(55) er-Rum: 8.
(56) en-Nahl: 11.
(57) er-Ra'd: 4.
(58) el-Câsiye: 13.

âyetlerde bildirmemiştir. Bilâkis bu ikisinin arasını ayırmış ve her ikisi için ayrı ayrı yer tâyin etmiş; her ikisi için ayrı ayrı nizam ortaya koymuştur. İnsanın görünen âlemle ilgisini kurabilmesini, bu işin yolunu duyularla, düşünce ile mümkün kılmıştır. Yâni görünen âlem, görünen vasıtalarla. Gayb âlemi ile bağ kurabilmenin yolunu ise îman kılmıştır: **"Onlar, gaybe inanırlar..."**⁵⁹

Yağmurun inişi, bitkilerin büyümesi, bulutların birikmesi, rüzgârların hareketi meyvaların ortaya çıkması, denizlerde rüzgârlar sebebiyle dalgaların meydana gelmesi, rahimlerde ceninlerin yaratılışı ve buna benzer diğer tabiat olaylarının hepsinde Allâh'ın onları yaratması ve takdir etmesinin ötesinde akıl ve duyularla doğrudan doğruya anlaşılamiyacak melekler ve cin gibi gaybî varlıklardan hiçbirisi zikredilmez. Böylece Kur'an, görünen âlemi, en azından insan idrâkine nisbetle, gayb âleminden ayırır. Bu suretle insan, tabiat olaylarını ve problemlerini duyuları ile algıladığı ve akli ile idrâk ettiği tarzda anlayıp çözsün. Bunun neticesinde de düşüncesi ile sebep ve neticelerden bulduğunu bulsun. Sebep ve netice arasındaki hesabî bağı, tesirleri, değişmez kanunları bulup çıkartsın.

Kur'an ve sünnet ile bize açıklandığına göre; kâinat veya tabiat hakkındaki İslâm'ın bu tasavvurunun ihata edicilik, canlılık, olayların evveli ile sonrası arasında ölçülü bir bağın bulunması gibi, hurâfe ve uydurmalarından uzaklaşmış oluşu; insan için akli, duyguları veya her ikisi ile birlikte idrâk edebileceği vaz'edilmiş esasların ortaya çıkması ve aslında Allah tarafın-

dan yaratılmış olmalarının dışın-da gaybî yaratıklardan ve gaybî olaylardan ayrı mütalâa edilişi gibi mümeyyiz vasıfları da vardır.

Şüphesiz kâinat hakkındaki bu toplu tasavvur dinler ve düşünce târihinde ilk defa böylesine mükemmel ve hurâfelerden, gaybî varlık ve olayların müdahalesinden uzak bir tarzda olduğu için ilmî düşüncede dev hamleler husûle getirdi. Bu tevcih, ilme gerçekten büyük sıçrayışlar yaptırdı. Bunun neticesinde İslâm Medeniyetinde fizik, kimya, astronomi, tıp, botanik gibi tecrübî ilimler, matematik ile ilgili ilimlerin genişlemesi ve yeni yeni buluşlarının yanbaşında büyük ilerlemeler katetti. Böylece tecrübe yolu Eski Yunan'da bilinen düşünce metoduna bedel olarak tabiatı tanıma ve bilmenin yolu oldu.

8 — Son olarak: İslâm, kâinatı insan düşüncesine ve teemmülüne konu olarak kabûl ettiği gibi; insan kâinattan aynı zamanda faydalanır, metalanır. Bitkiler, ekinler, hayvanlar, canlılar, su, deniz, vs. gibi tabiatın parçalarından bâzıları zikredilince Kur'an insanın ondan faydalanacağı husûsuna da işâret eder. Misâl olmak üzere bâzi âyetleri zikredelim: **"Tâze et yemeniz, takındığınız süsleri edinmeniz ve Allâh'ın bol nîmetinden faydalanmanız için denize—ki gemilerin onu yara yara gittiğini görürsün— boyun eğdiren de O'dur. Artık belki şükredersiniz."**⁶⁰ **"Çardaklı ve çardaksız bağları inşâ eden Allah'tır. Tadları çeşitli ekin ve hurmaları, zeytin ve narı —birbirine benzer ve benzemez şekilde— yaratan O'dur. Ürün verdiği zaman ürününden yiyin; devşirildiği ve biçildiği gün de**

hakkını verin, israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez."⁶¹ "Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ıstacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerini de yersiniz. Onları getirirken de, gönderirken de zevk alırsınız. Kendi kendinize zor varacağınız memleketlere, yüklerinizi taşırlar. Doğrusu Rabbiniz şefkatlidir, merhametlidir."⁶²

Kur'an tabiattan herhangi bir şeyi zikredince insanın ondan faydalandığına, işâret eder; daha da ileri giderek bu faydalanma işini teşvik eder, bu işe onu sevkeder, dâvet eder, cesaretlendirir. Faydalanma ve bu hususta çalışma işini Kur'an "Allâh'ın lûtfundan aramak" diye tanıtır. Bu işin kişiye şeref kazandıran, öğülmüş işlerden olduğunu bildirir. Kur'an'ın insanla tabiat arasındaki münâsebeteye bakışına göre, kâinatın tamamı insana müsahhar kılınmıştır. İnsan onun hakkında düşünecek ve ondan faydalanacaktır. Bu, Allâhu Teâlâ'nın insanı şerefli kılışı ve ona ikramıdır. Onu yeryüzünde halîfe kılışdır. Ona ayrı bir mevki verişidir. Nitekim aşağıdaki âyetler bu husûsu açıkça anlatmaktadır: "Yeryüzünü, size boyun eğdiren O'dur; öyleyse yeryüzünde dolaşın, Allâh'ın verdiği rızıktan yiyin; sonunda dönüş O'nadır."⁶³ "Allâh'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nîmetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?..."⁶⁴

Medeniyetin canlı, faal, pratik bir yöne sevk edilmesinde şüphesiz Kur'an'ın tabiatı, bildiriş üslûbunun büyük tesiri olmuştur. Tabiattan faydalanmayı teşvik edici, onu araştırmaya cesaret verici, tabiattan elde edi-

lecek nîmetleri gösterici bir anlatış tarzının elbette tesiri olacaktır. Bilhassa eskiden insanların güneşe, aya, yıldızlara, hayvanlara ve tabiatın diğer parçalarına taptıklarını hatırlayarak, İslâm'ın tabiata verilen ilâhlık rütbesini çekip sökerek, onun insana boyun eğdirilmiş bir varlık olduğunu öğretmesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Âyetlerdeki devamlı tekrar edilen "Teshîr = Boyun Eğdirmek" ve "Tezlîl = Emrine Âmâde Kılmak" tâbiri dikkat çekicidir. Kâinat insanın emrine âmâde kılınmış ve insana bu tabiat üzerinde hâkim olabileceği güç Allah tarafından ihsan edilmiştir. Kâinatın yaratıcısı ve sâhibinin gücünden ulaştırılan bir güçtür bu. Çünkü Allah insanı yeryüzünde kendisinin halîfesi kılmıştır.

İslâm'ın kâinatı veya taştan insana, hayvandan yıldızlara kadar onun cüzlerinden birisini ilâh kabûl eden putperestliğin her çeşidiyle amansız muharebesinin gerçekten çok önemli neticeleri oldu. İnsanın hürleştirilmesinde ve mukaddes tanıdığı eşya karşısında bağlanmış faaliyetinin çözülmesinde büyük tesiri oldu. Nasıl olmasın ki, mukaddes tanınan şeyler yeni anlayışa göre insanın hizmetinde ve emrindedir. Putperestlik, tabiattan herhangi bir şeyi en üst mertebeye koymak, beşeriyetin gerilmesine, çöküşüne ve müattal kalmasına sebep olmuştu.

İslâm'ın insanla tabiat arasındaki bağı değiştirışı, mukaddes, mâbût; insanın üstünde bir tabiat anlayışından, insanın emrine boyun eğen, zelîl kılınmış ve insanın kendisine hâkim olacağı ve kendisinden faydalanacağı bir tabiat anlayışı getirişi; medeniyetin topyekûn olarak

(61) el-Enâm: 141.

(62) en-Nahl: 5-7.

(63) - el-Mülk: 15.

(64) Lokmân: 20.

mecrasını değiştirmesi demektir. İnsanın muattal vaziyetten, çöküşten canlılığa ve yüksek seviyeye çıkarılması demektir. İşte bu bakımdan İslâm putperestlik görüntüleri ve izlerinin hepsine karşı müsamahasız ve şiddetli davranır. Tâ ki yeni baştan yine onun şekillerinden herhangi birisine dönülmesin. İşte tevhîd'in değeri ve medeniyetteki rolü!

✱

Kur'an-ı Kerîm kâinatta mevcut olanlar içinde yalnız bir tekini seçmiş; ona ayrı bir iltifatta ve ikramda bulunmuş, hep ondan bahsetmiştir. O, insandır. Çünkü kâinat hakkında söz söylemek ve tabiatı bahsetmek, onun içindir. Onun yüzündendir. Tâ ki, bu sûretle tabiat onun düşüncesine konu olsun ve tabiatın ötesindeki gerçeklere, Hâlıkına, O'nun takdir edilmiş kanunlarına yol bulsun; faydalandığı, çalıştığı yer olsun! Bütün bunlardan ötürüdür ki Kur'an insanı terazinin bir kefesine, tabiatın tamamını da diğer kefesine koyar. Allâhu Teâlâ şöyle buyurur: "...Varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz..."⁶⁵ "Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allâh'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?"⁶⁶

Kur'an'ın gösterdiği üzere tabiat, düşünce için umûmî mânâda hareket noktası olunca; Kur'an'ın düşünce için hazırladığı insanın kendisi de üzerinde düşünülecek husûsî bir hareket noktasıdır. Bundan dolayıdır ki

Kur'an, insanın durumunun şümullü bir manzarasını sunmaktadır; yaratılışının aslından bahsettikten sonra tenâsül yolu ile ikinci kere yaratılışını anlatmaktadır: "Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip rûhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalbler verilmiştir. Öyleyken pek az şükrediyorsunuz."⁶⁷ Âyet-i kerîmede görüldüğü üzere insanın yaratılışının aslının topraktan olduğuna işâret edildikten sonra, diğer hayvan türleri gibi nuffeden yaratılışı bildiriliyor. Bundan sonra ona tefekkür için akıl verildiği anlatılıyor: "Size kulaklar, gözler, kalbler verilmiştir." ifadesi ile düşünen, akıl yürüten ve öğrenen hasseleler verilmiştir. Sonra psikolojik ve rûhî unsuru anlatılır: "... Sonra onu şekillendirip rûhundan ona üfleyen Allah'tır." İnsanı fert olarak zikrettiği gibi cemâat olarak da zikreder: "Sizi milletler ve kabîleler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız."⁶⁸ Çeşitli sıfatları ve bu sıfatlardan meydana gelebilecekleri zikretti. Ona verilen irade, hürriyet gibi en bâriz sıfatlarının yanında ilim, kudret gibi insana has vergileri de bildirdi. İnsanın yüklendiği mes'uliyet, mükellefiyet ve bunun neticesindeki hesap ve cezayı anlattı. İşte bunlar insana İslâm'ın bakışının hülâsasıdır. İnsana bu tarz bakış gerçekten çok yenidir. Eski Araplar insanı kabîle veya kavme bağlı olarak tanıyor ve tanıyordu. Romalılar ise beşeriyeti insanlar ve barbarlar olarak ayırıyorlardı. Yunanlılar ve filozofları da beşeriyeti tabakalara ayırmışlardır.

(65) el-Fussilet: 53.

(66) ez-Zâriyat: 20-21.

(67) es-Secde: 7-9.

(68) el-Hucurât: 13.